

AZ 1942/1943. ÉVI OROSZVÁRI ÁSATÁSOK TERRA SIGILLATA LELETEI

A) *Reliefdíszű áru*

1. MNM lsz. 3/1942.1
Drag. 37 formájú tál aljtöredéke. A reliefmezőt liliomszerű virágokból álló füzér zárja le KNORR, SmTn Taf. 30/J). (6. kép 1).
Késődél-galliai áru, Germani ser(vus) köre
Domitianus—Traianus kori
2. MNM lsz. 5/1943.24
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A tojásfüzér (Hofmann E 3) alatt a reliefmezőt zegzugvonalak osztják metopékra; ezek rozettában végződnek [JACOBS, JAK 6 (1912) Taf. V. 34]. Balra álló férfi részlete (KNORR, 1910 Taf. IV. 1); levél (KNORR, Rottweil 1912, Taf. XXIV. 5); jobbra figurális részletek [D. PAUNIER, JbSGUF 58 (1974/1975) 138, Fig. 4, 53]. Hasonló díszítésrendszer: D. PAUNIER, JbSGPF 58 (1974/1975) 138, Fig. 4, 53. (6. kép 2).
Banassaci áru, Natalis-kör
Nerva/Traianus—Hadrianus kori
3. MNM lsz. 4/1942.5
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. Falán át-fúrás az összeillesztésre szolgáló ólomkapcsok számára. A tojásfüzér ROGERS B 41 = CGP Fig. 45, 2) alatt gyöngysor. A reliefmezőben fa levelekkel és szarvas? Vö. CGP Fig. 82, 5. (6. kép 3).
Valószínűleg középgalliai áru
Hadrianus—Marcus Aurelius kori
4. MNM lsz. 3/1942.5
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A tojásfüzér (CGP Fig. 47, 3) alatt a reliefmezőben gyöngysoros osztás; a gyöngysorok rozettában végződnek. Jobbra Bacchus (0.581), balra átlós díszítés és rombusz alakú dísztag (ROGERS U 33; CGP Fig. 47, 15). Vö. GH. POPILIAN: Ceramica romana din Oltenia. Craiova 1976. pl. VI. 91. (6. kép 4).
Lezouxi áru, Cinnaus köre
Antoninus Pius—Marcus Aurelius kori (i. sz. 150—175)
5. MNM lsz. 5/1943.26
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A tojásfüzér (CGP Fig. 109, 1—11) alatt zegzugvonal. A reliefmezőben kettős levél (ROGERS G 326 ?) (6. kép 5).
Középgalliai áru, Paternus—Censorinus csoport
Antoninus Pius—Commodus kori (i. sz. 150—190)
6. MNM lsz. 5/1943.25
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. Fent tojásfüzér (CGP Fig. 27, 1; Fig. 30, 3). A reliefmezőt gyöngysorok osztják metopékra; végükön astragalos (CGP Fig. 27, 3). Vö. CGP Fig. 97, 1; 106, 20. (6. kép 6).
Lezouxi áru, Laxtucissa vagy Paternus II
Antoninus Pius—Commodus kori (i. sz. 150—190)
7. MNM lsz. 5/1943.27
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. A reliefmezőt gyöngysorok osztják metopékra (Ri-Fi 0.263), ezeknek végén astragalos (Ri-Fi 0.207). Kettős körben medaillon (6. kép 7).
Rheinaberni áru
Antoninus Pius—Severusok kora
8. MNM lsz. 5/1943.28
Drag. 37 formájú tál oldaltöredéke. Fent tojásfüzér (Ri-Fi E. 1); a reliefmezőben útistennők 0.936 = Ri-Fi M. 31) balra egy nőalak, mellette a BIBIE felirat indán; középen 3 alak, mellette retrograd CERIALI[S] névbélyeg—vö. Ri-Lu 256/c; a [TRIBIE] felirat letörött. Jobbra ismét egy istennő — nyilván egy négyes csoporthoz tartozik — mellette a [QVA/drubie] felirat foglalt helyet. A töredék helyenként másodlagosan égett. Hasonló díszítésű: KARNITSCH, Ovilava Taf. 114, 1—2; E. M. RUPRECHTSBERGER, FÖ 14 (1975) 173. A töredéket fényképen közli: E. TÓTH: Silvanus Viator. Alba Regia 18 (1980) 99, Abb. 13 (6. kép 8).
Rheinaberni áru, Cerialis V
Marcus Aurelius kori
9. MNM lsz. 4/1942.9
Drag. 37 formájú tál peremtöredéke. A tojásfüzér (Ri-Fi E. 25) alatt a reliefmezőben nagyobb fa (Ri-Fi P. 10 (6. kép 9)).
Rheinaberni áru
II. sz. utolsó negyede — III. sz. első harmada
10. MNM lsz. 4/1942.10 = GABLER, 1966, 129, Abb. 1, 1
Drag. 37 formájú tál peremtöredéke. A tojásfüzért (KISS 5. t. 3) előrerajzolt vonalra pecsételték. A reliefmezőben kettős sípot fújó alakok (HEFNER 35 = KISS 5. t. 27), bestiarius (HEFNER 26 = KISS 5. t. 26). Vö. KARNITSCH, Lauriacum Taf. 87, 1.
Westendorfi áru Helenius köre
Commodus—Alexander Severus kori

B) *Díszítetlen sigillaták*

11. MNM lsz. 3/1942.2
Drag. 18/31 formájú tál aljtöredéke T · Ð · D · DI · M névbélyeggel. Teddilus Lezouxban dolgozott (OSWALD, 1931 314). Az aljrészen karcolt felirat. Agyaga: keményre égetett, világosvörös. felülete: fényes narancsvörös (Steigerskála 18). (7. kép 1).
Késő-Flavius kori; formája alapján későbbi keltezése valószínű

Táblázatos áttekintés

	A	D	E	F gödör Grube	Telep- szórvány Siedlungs- Streif.	2.	4. sír Grab	Össz. Insg.
Reliefdíszű sigillata								
Délgalliai (Banassac)				Nr. 2	Nr. 1			2 db
Középgalliai	Nr. 3				Nr. 4			4 db
Rheinzauberni		Nr. 5—6			Nr. 9	Nr. 7		3 db
Westerndorfi			Nr. 8		Nr. 10			1 db
Díszítetlen áru — glatte Ware								
Középgalliai					Nr. 11—12			2 db
Westerndorfi						Nr. 13		1 db
Összesen — Insg.	1	2	1	1	6	1	1	13 db

12. MNM lsz. 3/1942.3

Drag. 18/31 formájú tányér peremtöredéke. Falán átfúrás az összeillesztésre szolgáló ólomkapoccsal. Másodlagosan feketére színeződött. Átm.: mintegy 18,4 cm. Vö. OSWALD—PREYCE pl. XLVI. 4 = LuTq. (7. kép 2).

Középgalliai áru
Antoninus kori

13. MNM lsz. 3/1942.4

Drag. 31 ? formájú tányér aljtöredéke ST-[ABILIS] névbélyeggel. A bélyeget rovátkolással gyűrű veszi körül. Vö. Lu V o. Az agyag minősége alapján valószínű, hogy a darab Stabilis westerdorfi működésével hozható kapcsolatba. (7. kép 3).

A csekély mennyiségű leletanyag részletekbe menő elemzést természetesen nem igényel; az alábbiakban csak a keltezés indoklására, ill. a sigillaták kronológiai vizsgálatából adódó következtetési lehetőségekre térnénk ki.

A Germani ser(vus), ill. Natalis köréhez köthető délgalliai töredékek (Nr. 1—2) olyan típusokat képviselnek, amelyek elsősorban limes mentén gyakoriak. A Natalis csoporthoz attribuíható edény Radnóti A. fentidézett aquincumi párhuzamán kívül — főként az elmúlt évtizedek kutatásainak eredményeként — a Duna vonalának számos pontjáról ismert, de megtalálható a tartomány belsejében is (GABLER 1976 a, 150—151; GABLER 1976 b, 26—27). A nyugat-pannóniai limesszakaszokon nagy mennyiségben lelhető fel Vindobonában (GABLER 1977 a, 120), Carnuntumban (TRINKS 1959, 56—60; HUDECZEK 1963—64, 82—84, 88, Nr. 43), Ad Flexumban (GABLER 1977 b, 301; GABLER 1976 c, 38), és Arrabonában (GABLER 1971, 22—24). Rossz kiformázású, „barbár” díszítésű késődél-galliai darabokra bukkantak Gerulata közvetlen szomszédságában Kittseeben (Köpcsény) (LANGMANN 1975, 14, Taf. 2. 1—2), és az ager Carnuntinushoz tartozó Sommereinben (GATTRINGER 1973, 110, Abb. 132). Lényegesnek tartjuk annak hangsúlyozását, hogy az 1942—1943-ban még kevésbé kutatott Gerulatán, mind pedig Ad Flexumban — ahol eddig csak kisebb leletmentés folyt a közelmúltban — megtalálható ez az áru (KRASKOVSKA 1977, 64, obr. 4, 2), ugyanakkor pl. egyetlen darab sem tűnt fel a késő-Traianus korban kiépült barátföldpusztai (Quadrata) táborban 6 ásatási kampány során, és mindössze egy darabot találtunk Ács-Vaspusztán (Ad Statuas) ugyancsak 6 nagyobb ásatássorozat után. Mindebből arra következtethetünk, hogy Gerulata megszállására valószínűleg a barátföldpusztai és a vaspusztai táborok kiépítését megelőző időben kerülhetett sor; valószínűleg még az I. sz. utolsó évtizedében. Az oroszvári sigillataforgalom kezdete tehát ugyanarra az időpontra utal, amely az eddigi kutatások eredményei alapján leginkább jöhetett számításba (FITZ 1962, 41). A késődél-galliai áru Hadrianus koráig érkezhett tartományunkba, amint ezt a zala-lövői ásatások stratigráfiai megfigyelései is igazolták (GABLER 1978, 408; SIMON 1978, 236—).

A középgalliai sigilláták a Pannóniából jól ismert típusok: valamennyi Cinnamus, Paternus-Laxtucissa, Paternus-Censorinus, ill. Pugnus mesterekhez köthető. Cinnamus áruja az újabb rusovcei kutatások során is felszínre került (KRASKOVSKÁ 1974, 106 obr. 76; KRASKOVSKÁ 1976, 14–15; KRASKOVSKÁ 1977, obr. 4, 5), és megtalálható a Gerulatóhoz közeli Kittsee anyagában is (LANGMANN 1975, 8–9).

Figyelmet érdemel a Nr. 8 rheinzaberni sigillata nemcsak ritka és érdekes ábrázolásai miatt, hanem időrendjéből adódó következtetési lehetőségei miatt. Mesterének meghatározása már csak a rajta lévő bélyeg miatt sem jelenthetett problémát. A CERIALIS áru egy csoportja közvetlenül a markomann háborúkat megelőző időszakban érkezett tartományunkba, mint azt H. G. Simon a munningeni anyag elemzése kapcsán megfigyelhette (1976, 51). Az ott talált edények felületének gyakori másodlagos égésnyomai arról tanúskodnak, hogy a Cerialis II áru a háborút megelőző utolsó szállítmány része lehetett. Hasonló megfigyelésre nyílt lehetőség a barát-földpusztai tábor feltárása során, ahol a Cerialis V típusú árut szintén a markomann háborúkkal kap-

csolatba hozható égésrétegben találtuk (GABLER—LŐRINC 1977, 157). Figyelemre méltó, hogy az ugyancsak másodlagosan égett gerulatai darab olyan gödörből (E gödör) került elő a tábor előterében — mint ezt Radnóti A. a fentiekben leírja — a castellum, vagy a vicus hulladékanyagával töltöttek fel. A fentiek alapján a kifejezetten Marcus korára keltezhető Cerialis V típusú sigillátán megfigyelhető égésnyomok megengedik annak feltételezését, hogy Gerulata — ugyanúgy, mint a közeli felsőpannoniai táborok többsége (Quadrata, Arrabona, Vindobona) — a pusztulás áldozatául esett (GABLER—KOCZTUR 1977, 74).

Az 1942–1943. évi ásatások során talált legkésőbbi sigilláták Westerndorffban készültek. Ez az áru azóta is többször került elő Oroszvárott (KRASKOVSKÁ 1967, 53 obr. 8; KRASKOVSKÁ 1973, 106, obr. 3, 2–3; KRASKOVSKÁ 1974, 106, obr. 76, 2; KRASKOVSKÁ 1977, obr. 5, 1), és a közeli Kittsee-ben (LANGMANN 1975, 11–12). A korábbi — Sötér Á. által végzett — kutatások során azonban a legkésőbbi reliefszerű sigillátákat gyártó pfaffenhofeni műhely termékei is bekerültek a mosonmagyaróvári múzeumba (GABLER 1966, 132, Abb. 3, 2–3).

Gabler Dénes

Jegyzetek

1. Az ásatásokból olyan ritkán előkerülő bronzedények közül ez csakis az Oroszvárról közölt bronzszűrő lehet, amelynek nyele letárt. Vö. RADNÓTI 1938, 63, 25. t. 3.
2. Nem biztos, hogy ez a csontvázas sír a római korból származik, hiszen a legújabb ásatásoknál is azt tapasztalták a megfigyelők, hogy koraközépkori sírba is kerül korábbi, temetkezéssel bolygatott sírból, vagy szórványos darabként felvetődő római pénz. A bögre említése legtöbbször középkori sírra utal.
3. Ezt állapítja meg már Milles, vö. KUBITSCHKE 1929, 78.
4. A faluban római falakról beszél SÖTÉR 1892, 253.
5. A Bergl-t erőd nyomainak tartja RÖMER 1862, 43.
6. Érthetetlen Paulovics István megjegyzése, amely szerint az oroszvári táborat hegyen épültek mondja. Itt a Dunaparton messze kilométerekre nincs hegy, a táborat a folyó ármentes teraszára építették, mint a legtöbb dunai limestábor.
7. Az új adatok helyi bejárás eredményei.
8. Az egyik ilyen burgus a hainburgi Röthelstein nevű rom, amely alaprajzát tekintve, talán a nógrád-erőcei (PAULOVICS 1934, 158) és a horányi hídfőállásokhoz (NAGY L. 1942, 757, 35) hasonlít, amelyeket Valentinianus császár épített (364–375).
9. RITTERLING 1924–1925, 1736 2 legio talán a Carnuntumba helyezett Legio XIV Geminával együtt.
10. Az ala pannonia történetére ld. WAGNER 1938, 24.
11. Lehet, hogy Haterius Nepos Pannonia superior helytartója parancsnoksága alatt harcolt ez a csapat-test is, amely *ornamenta triumphalia*-t kapott, vö. RITTERLING 1897, 20–45; HÜTTL 1936, 271; ALFÖLDI 1942, 190.
12. CIL XI 2699 = ILS 5013. Az ala egy tribunusa állítja a Carnuntumban állomásozó legio praefectura megbízásából Alexander Severus korában (Kr. u. 222–235).
13. Schwechat római neve; Ala nova. vö. NOWOTNY 1911, 44; POLASCHEK 1928, 39.
14. WAGNER 1938, 184. Ugyanez áll a leg X és a XIV. Gemina téglabélyegeire is; SZILÁGYI 1933, 53, 12 t. 107 és 72, 18. t. 39. Újabban Dax Pál kertjében egy II. Constantinus éremmel datált sír téglái közül közlöm a leg. X. Gemina két, Oroszvárt még nem ismert téglabélyegét vö. SZILÁGYI 1933, 53, 12. t. 108; 58, 14. t. 152.
15. A brigetioi és a carnuntumi legiostáborokban az előteret beépítették. Brigetioiban az 1940-ben végzett ásatással győződünk meg erről. Jelentés az ásatásról — BARKÓCZI 1951, 9. Az auxilia táborokról hasonló megfigyeléseket még nem tettek a pannóniai limes mentén.
16. Brigetioi töredékek elmosódottabb levélfűzér díszítéssel, mint alsó lezárás vö. JUHÁSZ 1933, 1. t. 5, 18, 20, 24; 2. t. 1, 12, 15.
17. OSWALD 1931, 314 feloldása szerint. Darabunkon világosan látszik az egyes betűcsoportok között levő pontok és a második betűcsoport határozottabb EB ligatúra, míg a következő is inkább ST betűnek látszik, mint DI-nek. Ebben az esetben feloldása; T(it i) Eb(...?) St(...?) M(anu).
18. Mindezeideig Pannoniában hiányoznak a kutatások, amelyek a közönséges és mindenütt megtalálható házi kerámiát nagyobb helyi ipari központokhoz kötnék. Az első rendszerő alapvetés a korai házi kerámiára megvan (BÓNIS 1942), de ebben az irányban még sok anyagközlésre és részletmunkára van szükség.
19. Összehasonlítással a carnuntumi legiostáborban kiásott házi kerámiáról; GROLLER 1909, 132.
20. Az 1940-ben kiásott ún. Gerhát fazekastelepen készítették ilyen edényeket. A fazekastelep formakincsét ismerteti Póczy Klára disszertációja.
21. Talunk teljes formája LUDOVICI 1901–1914, V. 164, 2698 sz., amely a 401. sírban került elő.

22. KUZSINSZKY 1932, 366, 26. sz., 377. A darabunkkal azonos műhelyből származó töredék készítésének helyét itt sem sikerült megállapítani. Ismertetője felhívja a figyelmet, hogy a darab elűt a rheinzaberni árutól, valószínűnek tartja, hogy egy késői délgaillai gyár terméke. A beosztás és a tojásfüzér ellenmond ennek a megállapításnak; feltétlenül egy Lezouxval valamilyen kapcsolatban lévő gyárból származik mindkét darab.
23. OROSZLÁN, 1939, 129. A lelet az aranyhegyi temetőből származik és így korban megfelel az oroszári sírnek — vö. NAGY L. 1942, 465. A kulcsok szimbolikus értelmére vö. OROSZLÁN 1939, 130.
24. Orvosi műszerekkel való együttes előfordulására vö. KORBULY 1934, 23 további irodalommal. — Női sírokban is előfordul tűkkel és ide kell sorolnunk az oroszári leletet is — vö. a brigetioi Gerhát temető LXXVI. sz. csontvázas sírját a III. sz.-ból.
25. A. BENKŐ, Die römische Gläser von Pannonien. DissPann II. 27 teljes katalógus anyagát Alföldi András professzor úr szíves engedélyével átnéztem, az itt közölt adatokat innen merítettem.
26. Az ásatás még publikálatlan, ezt a megfigyelést az ásató szóbeli közlése alapján említettem meg.
27. Az eredeti publikáció sajnos nem állt rendelkezésemre (A. THÉRIOT, Bull. arch. du Comité 1927, 137), így az összehasonlításnál meg kell elégednünk a fent idézett rövid ismertetéssel.
28. Összefoglalólag a kocsiábrázolásokról SÁGI 1944—1945, 214. — A két sírkő lelőhelye; Óbuda (SÁGI 1944—1945, 84. t. 7) és Bőnyréta-lap-Selyemtelek-pusztá (SÁGI 1944—1945, 85. t. 4).
29. BRELICH 1938, 115. Nem tartja valószínűnek a kultikus magyarázatot SÁGI 1944—1945, 226 vö. NAGY L. 1920—1922, 45.
30. Zugmantel (JACOBI, ORL Nr. 8, 65, Taf. 12, 91 a—b és 98), Weissenburg (ORL Nr. 72, 34, Br. 29, Taf. 10, 47), továbbá a frenzi (LEHNER 1928, 45, Taf. 4, 26—27) és a geinsheim-böbingeni kocsileletek orrszorítói (SPRATER 1929, 84, Abb. 74 11—11 a; Abb. 75, 18—18 a). Feltűnő, hogy a pannoniai lószerszámok közül ez a típus hiányzik, de tovább keletre, Bulgáriában ismét megvan a vardarvölgyi (SEURE 1904, 219, Fig. 19) és a perusticai kocsilelet lószerszámjai között (Szófia Nemzeti Múzeum).
31. Nagytétényi (GAUL 1890, 107), ahol három ló közül csak az egyik volt orrszorító; a sárszentmiklósi (GAUL 1890, 6. t. 24 a—b), az első környei (ALAPI 1913, 39, 7—8 k.) és a második környei kocsileletekben (publikálatlan, MNM ls. 1/1935.5 és 14).
32. Elég itt a két legteljesebb pannoniai kocsiletre hivatkoznunk; a zsámbékira és a pusztasomodorira.
33. Hasonló fejszerszám összeállítása a pasztusai kocsizhoz SEURE 1925, 420, Fig. 7. Vö. még a feldbergi zablá rekonstrukcióját; JACOBI, ORL Nr. 10, 25, Taf. 6, 22—24.
34. Mivel a szerszám nem a lócsontvázon, hanem mellette volt, a karikák helyzete nem ad biztos támpontokat a szíjosztásra. A kis karikákból következtethetünk arra, hogy igen keskeny, esetleg kerek át-metszetű fonott szíjak alkották a szíjazatot.
35. A sírba csak a hátsó kantárja kerülhetett, mert ha nyeret, vagy farhámot is helyeztek volna a sírba, akkor annak csatját vagy karikáját megtalálták volna.

IRODALOM

ABRAMIĆ 1925	M. ABRAMIĆ, <i>Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt</i> . Wien 1925.
ALFÖLDI 1942	A. ALFÖLDI, <i>Budapest az ókorban</i> . Budapest története I. Budapest 1942.
ALAPI 1913	Gy. ALAPI, <i>A környei római sírlelet</i> . MKÉ 7 (1913) 39.
BARKÓCZI 1951	L. BARKÓCZI, <i>Brigetio</i> . DissPann II. 22. Budapest 1944—1951.
BENKŐ 1962	A. BENKŐ, <i>Üvegcorpus</i> . RégFüz II. 11. Budapest 1962.
BÓNIS 1942	É. BÓNIS, <i>A császárkori edényművesség termékei Pannóniában</i> . Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. DissPann II. 20. Budapest 1942.
BRELICH 1938	A. BRELICH, <i>Aquincum vallásos élete</i> . DissPann II. 10. Budapest 1938.
CGP	J. A. STANFIELD—G. SIMPSON, <i>Central Gaulish Potters</i> . London 1958.
CURLE 1911	J. CURLE, <i>A Roman Frontier Post and its People. The Fort of Newstead in the Parish of Melrose</i> . Glasgow 1911.
DÉCHELETTE 1904	J. DÉCHELETTE, <i>Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine</i> . Paris 1904.
FIALA 1893	FR. FIALA, <i>Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine</i> . Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini 5 (1893) 522.
FITZ 1962	J. FITZ, <i>A military History of Pannonia</i> . ActaArchHung 14 (1962) 38—72.
GABLER 1966	D. GABLER, <i>Westerdorfer und späterrömische Sigillaten in Nordpannonien</i> . BVbl 31 (1966) 123—133.
GABLER 1971	D. GABLER, <i>Kutatások Arrabona canabaejában</i> . Research in the Canabea of Arrabona. Arrabona 13 (1971) 5—54.

- GABLER 1976a D. GABLER, *Der Einfluß der südgallischen Sigillaten auf die pan-nonischen Töpfereien*. AV 26 (1975) 1976, 148—157.
- GABLER 1976b D. GABLER, *Die Sigillaten von Gebiete der Hercules villa in Aquin-cum*. ActaArchHung 28 (1976) 3—77.
- GABLER 1976c D. GABLER, *Importált reliefdíszű sigillaták és pannóniai utánza-taik. Moulded Imitations of Samian Ware in Pannonia*. ArchÉrt 103 (1976) 34—52.
- GABLER 1977a D. GABLER, *Die Keramik von Vindobona*. In: *Vindobona-Die Römer im Wiener Raum*. 52. Sonderausstellung des Hist. Mus. der Stadt Wien. Wien 1977. 118—136, 215—242.
- GABLER 1977b D. GABLER, *Untersuchungen am oberpannonischen Donaulimes*. Studien zu den Militärgrenzen Roms II. Vorträge des 10. Int. Limes-kongresses in der Germania inferior. Köln—Bonn 1977. 297—312.
- GABLER—LÖRINCZ 1977 D. GABLER—B. LÖRINCZ, *A dunai limes I—II. századi történetének néhány kérdése. Some Remarks on the History of the Danubian Limes of the First and Second Century*. ArchÉrt 104 (1977) 145—175.
- GABLER—KOCZTUR 1977 D. GABLER—É. KOCZTUR, *Terra sigillata Depotfund aus Gorsium*. Alba Regia 15 (1976) 1977, 65—88.
- GAUL 1890 K. GAUL, *Ókori kocsik helyreállítása*. ArchÉrt 10 (1890) 107.
- GATTRINGER 1973 A. GATTRINGER, *Sommerein*. FÖ 12 (1973) 110.
- GROLLER 1900 M. v. GROLLER, *Das Standlager von Carnuntum*. RLiÖ 1. Wien 1900.
- GROLLER 1903 M. v. GROLLER, *Grabungen im Lager Carnuntums*. RLiÖ 4. Wien 1903.
- GROLLER 1906 M. v. GROLLER, *Grabungen in der Zivilstadt*. RLiÖ 7. Wien 1906.
- GROLLER 1907 M. v. GROLLER, *Grabungen in der Zivilstadt*. RLiÖ 8. Wien 1907.
- GROLLER 1909 M. v. GROLLER, *Grabung im Legionslager Carnuntum*. RLiÖ 10. Wien 1909.
- GRAF 1936 A. GRAF, *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien*. Diss-Pann I. 5. Budapest 1936.
- HEFNER 1863 J. v. HEFNER, *Die römischen Töpfer in Westerndorf*. Ober-bayerisches Archiv 22 (1863) 1—96.
- HERMET 1934 F. HERMET, *La Graufesenque*. Paris 1934.
- HOFMANN 1966 B. HOFMANN, *Oves et marques des potiers de Banassac (Fouilles 1961—1964)*. RCRFA 8 (1966) 1968, 23—44.
- HUDECZEK 1963—1964 E. HUDECZEK, *Die Terra Sigillata-Funde des Jahres 1963*. Carnun-tum Jahrbach 8 (1963—1964) 74—91.
- HÜTTL 1936 W. HÜTTL, *Antonius Pius 1. Bd. Historisch-politische Darstellung*. Prag 1936.
- IVÁNYI 1935 D. IVÁNYI, *Die pannonischen Lampen*. DissPann II. 2. Budapest 1935.
- JACOBS 1912 J. JACOBS, *Sigillatafunde aus einem römischen Keller zu Bregenz*. JA 6 (1912) 172—.
- JUHÁSZ 1935 G. JUHÁSZ, *A brigetioi terra sigillaták. Die Sigillaten von Brigetio*. DissPann II. 3. Budapest 1935.
- KARNITSCH 1955 P. KARNITSCH, *Die verzierte Sigillata von Lauriacum*. Forschungen in Lauriacum. 3. Linz 1955.
- KARNITSCH 1959 P. KARNITSCH, *Die Reliefsigillata von Ovilava*. Linz 1959.
- KISA 1908 A. KISA, *Das Glas im Altertum*. 1908.
- KISS 1946—48 K. KISS, *A westerndorfi terra sigillata gyár*. ArchÉrt ser. 3, 7—9 (1946—1948) 216—274.
- KNORR 1910 R. KNORR, *Terra Sigillata von Geislingen Rottweil und Heidenheim*. Fundber. aus Schwaben 18 (1910) 32—.
- KNORR 1910 R. KNORR, *Die verzierten Sigillata-Gefäße von Rottenburg-Sumelo-cenna*. Stuttgart 1910.
- KNORR 1912 R. KNORR, *Südgallische Terra Sigillata Gefäße von Rottweil*. Stutt-gart 1912.
- KNORR 1919 R. KNORR, *Töpfer und Fabriken der verzierter Terra Sigillata des ersten Jhts*. Stuttgart 1919.
- KNORR 1952 R. KNORR, *Terra Sigillata Gefäße des ersten Jahrhunderts mit Töp-fernamen*. Stuttgart 1952.

- KNORR—SPRATER 1927 R. KNORR—F. SPRATER, *Die westpfälzischen Sigillata-Töpfereien von Blickweiler und Eschweilerhof*. Speier 1927.
- KOEPP—RITTERLING 1899 F. KOEPP—E. RITTERLING, *Die römische Niederlassung bei Haltern*. Mitt. der Altertums-Kommission für Westfalen 2 (1899) 127—128.
- KORBULY 1934 Gy. KORBULY, *Aquincum orvosi emlékei*. DissPann I. 3. Budapest 1934.
- KRASKOVSKÁ 1967 Lj. KRASKOVSKÁ, *Výskum rímskej stanice v Rusovciach v rokoch 1961 e 1964. La recherche d'une station romaine a Rusovce en 1961-et en 1964*. Zbornik Slovenského Národného Muzea. Hist. 61 (1967) 37—72.
- KRASKOVSKÁ 1973 Lj. KRASKOVSKÁ, *Pribytok z doby rímskej v Rusovciach*. Zbornik Slovenského Národného Muzea. Hist. 67 (1973) 106.
- KRASKOVSKÁ 1974 Lj. KRASKOVSKÁ, *Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko I*. Fontes 2. Bratislava 1974.
- KRASKOVSKÁ 1976 Lj. KRASKOVSKÁ, *The Roman Cemetery at Gerulata-Rusovce*. Czechoslovakia. BAR suppl. 10 (1976).
- KRASKOVSKÁ 1977 Lj. KRASKOVSKÁ, *Objekte aus der römischen Kaiserzeit bei der Kirche in Bratislava Rusovce*. Zbornik Slovenského Národného Muzea. Hist. 71 (1977) 64.
- KUBITSCHKE 1929 W. KUBITSCHKE, *Aeltere Berichte über den römischen Limes in Pannonien*. Sitzungsber. der Öst. Akad. der Wiss. 209. Wien 1929.
- KUZSINSZKY 1932 B. KUZSINSZKY, *A gázgyári római fazekastelep Aquincumban*. BpR 11 (1932) 366—377.
- LANGMANN 1975 G. LANGMANN, *Aus einer Sammlerkiste (Terra Sigillata aus dem Ager Carnuntinus)*. Wiss. Arb. aus dem Burg. 57. Eisenstadt 1975.
- LANTIER 1931 R. LANTIER, *Ausgrabungen und neue Funde in Frankreich aus der Zeit von 1915 bis 1930*. BRGK 1931. 134.
- LEHNER 1928 H. LEHNER, *Ein gallorömischer Wagen aus Frenz an der Inde im Kreis Düren*. BJ 128 (1928) 26—27.
- LUDOWICI 1901—14 W. LUDOWICI, *Stempel-Namen und Bilder römischer Töpfer. Le-gions Ziegel-Stempel. Formen von Sigillata und andere Gefäßen aus meiner Ausgrabungen in Rheinzabern*. 1901—1914.
- MARSIGLI 1726 C. MARSIGLI, *Danubius Pannonico-Mysicus* 1726.
- NAGY L. 1920—1922 L. NAGY, *Kézműves szerszámok a pannóniai síremlékeken*. Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat Évkönyve 1 (1920—1922) 45.
- NAGY L. 1942 L. NAGY, *Aquincum és a későrómai védőrendszer*. Budapest története I. Budapest 1942. 747—764.
- NAGY T. 1942 T. NAGY, *Vallási élet Aquincumban*. Budapest története I. Budapest 1942. 386—463.
- NOWOTNY 1911 E. NOWOTNY, *Anzeiger der Akademie der Öst. Akademie der Wiss. Phil-hist. Klasse* 48 (1911) 44.
- OROSZLÁN 1939 Z. OROSZLÁN, *Allatalakos kulcsnyelek Pannóniában*. Dolg. Szeged 15 (1939) 115—132.
- OSWALD 1931 F. OSWALD, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata*. Margidunum 1931.
- O. F. OSWALD, *Index of Figure Types on Terra Sigillata* (1937) repr. London 1964.
- OSWALD—PRYCE 1920 F. OSWALD—D. PRYCE, *An Introduction to the Study of Terra Sigillata treated from a chronological Standpoint*. London 1920.
- PAUNIER 1975 D. PAUNIER, *Etude du materiel de l'établissement gallo-romain de Bernex, GE II. La terre sigillée ornée*. JSGU 58 (1974—1975) 129—156.
- PAULOVICS 1934 I. PAULOVICS, *A nógrádverőcei római erőd feltárása*. ArchÉrt 47 (1934) 158.
- POLASCHEK 1928 E. POLASCHEK, *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* 1928. 39.
- POPILIAN 1976 Gh. POPILIAN, *Ceramică romana din Oltenia*. Craiova 1976.
- RADNÓTI 1938 A. RADNÓTI, *A pannóniai római bronzedények*. DissPann II. 6. Budapest 1938.

- Ri—Lu
 Ri—Fi
- RITTERLING 1913
 RITTERLING 1924—1925
 ROGERS
 RÓMER 1862
 SÁGI 1944—1945
 SEURE 1904
 SEURE 1925
 SIMON 1976
 SIMON 1978
 SÓTÉR 1892
 SÓTÉR 1898
 SPRATER 1929
 STEIGER 1971
 SZILÁGYI 1933
 TRINKS 1959
 VELKOV 1940—1942
 WAGNER 1938
 ZSCHILLE—FORRER 1893
- H. RICKEN—W. LUDOWICI, *Rheinzabern VI*. Darmstadt 1942.
 H. RICKEN—Ch. FISCHER, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. Mat. zur Röm.—Germ. Keramik 7. Bonn 1963.
 E. RITTERLING, *Das frühromische Lager bei Hofheim i.T.* Nassauische Annalen 40 (1913) 1—416.
 E. RITTERLING, *Legio. PWRE XII*. Stuttgart 1924—1925. 1736.
 G. ROGERS, *Poteries sigillées de la Gaule Centrale. I. Les motifs non figurés*. XXVIIIe suppl. a Gallia. Paris 1974.
 F. RÓMER, *Pannónia területén Magyarországon fennmaradt néhány római várnáról*. AK 3 (1862) 35—53.
 K. SÁGI, *Kocsiábrázolások Pannónia császárkori szepulchrális vonatkozású emlékei*. ArchÉrt III. 1944—1945, 214—226.
 G. SEURE, *Un char thraco-macédonien*. Bulletin de Correspondance Hellénique 28 (1904) 210—237.
 G. SEURE, *Chars thraces*. Bulletin de Correspondance Hellénique 49 (1925) 347—437.
 H. G. SIMON, *Das Kastell Munningen in Nördlinger Ries*. Saalburg Jahrbuch 33 (1976) 11—62.
 H. G. SIMON, *Terra sigillata* in; H. SCHÖNBERGER; *Kastell Oberstimm*. Die Grabungen von 1968 bis 1971. Limesforschungen 18 (1978) 236—.
 Á. SÓTÉR, *Római leletekről Oroszváron*. ArchÉrt 12 (1892) 253.
 Á. SÓTÉR, *Oroszvár-Várdomb. Római sírmező. Ismeretlen kori sírmező*. A Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egyesület Emlékkönyve. 1898. 240—248.
 Fr. SPRATER, *Die Pfalz unter den Römern*. Veröff. der Pfalz Ges. zur Wiss. 7 (1929) 84.
 R. STEIGER, *Tafel zur Farbbezeichnung römischer Keramik*. Beil. Ausgrabungen in Augst III. Ins. XXXI. 1960—1961. Basel 1971.
 J. SZILÁGYI, *Inscriptiones Tegularum Pannonicarum — A pannóniai bélyeges téglák*. DissPann II. 1. Budapest 1933.
 U. TRINKS, *Fundberichte Palastruine 1957*. Carnuntum Jahrbuch 5 (1959) 49—65.
 I. VELKOV, *Arheologiceszki veszti*. Izvestija na Bulgarszkija Arheologiceszki Institut — Bull. de l'Inst. Arch. Bulgare 14 (1940—1942) 189—194.
 W. WAGNER, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen*. Berlin 1938.
 R. ZSCHILLE—R. FORRER, *Die Pferdetrense in ihrer Formen-Entwicklung*. Berlin 1893.

DIE AUSGRABUNGEN VON RUSOVCE (OROSZVÁR)

1942—1943

Auszug

Von den durch A. Radnóti in den Jahren 1942—1943 in Oroszvár durchgeführten Ausgrabungen bewahrt die Dokumentationsabteilung des Ungarischen Nationalmuseums einen wahrscheinlich im Jahre 1948 zusammengestellten Bericht, den E. Tóth anlässlich der Ordnungsarbeiten der Dokumentationsabteilung gefunden hat. Seine verzögerte Publikation ist ausserdem, dass der Bericht den intensiven Gerulata Forschungen behilflich sein kann, auch durch das in das Ungarische Nationalmuseum gelangte wertvolle Fundmaterial begründet, das der Fachwelt auf diese Weise dokumentiert zur Verfügung gestellt wird. Auf dem durchforschten Grabungsgelände (Abb. 8) sind die folgenden römischen Objekte zum Vorschein gekommen:

- a) Teil eines römischen Gebäudes im Vorraum des Lagers, wahrscheinlich südlich davon, sowie der dazu gehörende (Abb. 9)
- b) Brunnen und die
- c) Abfallgruben
- d) Teilstrecke einer W-O verlaufenden Strasse
- e) Brandgräber in dem von Á. Sótér früher erforschten Bereich; wahrscheinlich der Rand eines grösseren Gräberfeldes
- f) Skelettgräber.

Das Gräberfeld erstreckte sich wahrscheinlich nach Südosten; möglicherweise gehörten hierzu der in Richtung des Dorfes Némethjárfalu gefundene Sarkophag, sowie das von Á. Sótér im Jahre 1903 freigelegte Frauengrab.

Der Einbau des in die Ausgrabungen einbezogenen Gebietes dürfte auf Grund des Fundmaterials Ende des 1. Jhs. begonnen haben; die Gebäude haben wahrscheinlich im 2—3. gestanden.

Die sich auf das Kastell von Gerulata beziehenden Beobachtungen zusammenfassend stellt Verfasser fest, dass das isoliert stehende Bergl der in verhältnismässig gutem Zustand erhalten gebliebene Teil (eventuell die Porta praetoria) des römischen Lagers ist. Die Spuren der nördlichen Lagermauer und der Fossa erkennt er im „Gemüsegarten der Nonnen“. Die östliche Lagermauer hat er im Keller des Hauses Nr. 27 der Frau F. Pfeffermann gefunden; der Keller selbst wurde an die Mauer des Römerlagers angebaut. Unter den Höfen, die die Landstrasse zwischen Budapest—Wien

von Süden her säumen, hat er eine Strasse beobachtet: die Mauer des Lagers dürfte die (heutige) Landstrasse jedenfalls durchgeschnitten haben. Auf die Spur der aus der Porta principalis sinistra, aus dem westlichen Tor hinausführenden Strassenlinie stiess Verfasser in der Gemarkung von Horvátjárfalu (Jarovce) südlich von der Landstrasse bzw. westlich vom Dorf. Die Strasse führt in die Richtung der Eisenbahnstation von Köpcsény (Kittsee). Das von A. Radnóti erschlossene Gebäude dürfte im Vorraum des Lagers, vor der Porta decumana gewesen sein. Dieses Gebiet war wahrscheinlich nur von Einzelgebäuden eingebaut.

Im zweiten Abschnitt gibt Verfasser die im Laufe seiner eigenen Forschungen zum Vorschein gekommenen Objekte bekannt. Die durchgeschnittene *Römerstrasse* (von der Breite von 2,8 m, ihre südliche Seite war von einem 25 cm breiten V-förmigen Graben begleitet) verläuft südlicher vom Limes, zu diesem parallel. Sie entspricht wahrscheinlich der einen Abzweigung der aus der Porta decumana führenden Strasse, die die südöstliche Ecke des Lagers von Süden in grossem Bogen umgangen hat. Die Fundierung bildet Grobsplitt (Arbeitsstelle VII), darüber befindet sich Schotter, die Krone enthält Mörtel. Die Strasse hatte nie eine Pflasterung.

Das Gebäude befand sich westlich von dieser Strasse; es gelang 3 westliche Räume zu erschliessen. Zur Datierung bietet das Gebäude und das Fundmaterial der in seiner Nähe gefundenen Abfallgruben einen Anhaltspunkt. Daneben fand der Ausgräber einen Brunnen mit Sigillatenfragmenten. Der Brunnen bzw. die Abfallgruben (A—B) werden von ihm nicht ausführlicher beschrieben, sondern bloss das in ihnen gefundene Fundmaterial ausgewertet. Auf Grund dieser stellt Verfasser fest, dass das Leben des Gebäudes vom Ende des 1. bis zur zweiten Hälfte des 3. Jhs kontinuierlich war.

Östlich vom Gebäude (Arbeitsstelle IX) wurden einige *Abfallgruben* (D—E—F) erschlossen; ihr Fundmaterial wurde vielleicht nicht mehr aus dem Gebäude zutage gefördert, sondern dürfte der aus dem Lager herausgeholte Abfall gewesen sein, den man zur Planierung des Vorgeländes benutzte. Im Laufe der Ausgrabung wurden 6 *Brandgräber* südlich von der durchgeschnittenen Strasse, weiter abseits vom Kastell (auf dem Acker von Denk) gefunden. Es sind im grossen und ganzen Bestattun-

gen von ähnlichem Ritus; die früher anderswo gebrannte Asche wurde in flache, runde Gruben untergebracht. Die Tiefe der Gräber wechselte zwischen 50 und 90 cm. Eine Abweichung konnte nur darin beobachtet werden, dass in das eine Grab zur Asche intakte Beigaben gekommen sind indessen in das andere die zusammengeschmolzenen, zersplitterten Fragmente gelegt wurden. Von den Grabbeigaben hebt sich die Merkurflasche aus dem Brandgrab 1 (†137) datiert mit dem Dupondius des Aelius Caesar hervor. Das Fundmaterial weist eindeutig auf das 2. Jh. hin, u.zw. eher auf dessen zweite Hälfte. Zur Datierung der *Skelettgräber* bietet den wichtigsten Anhaltspunkt der Billon von Probus in Grab 6 (276—282).

Der bedeutendste römische Fund der Arbeitsstelle VIII (Vasúti sor 14.) ist das Grab 9, in dem sich das Skelett eines Pferdes und eines Hundes befanden. Die Zeit der Bestattung verrät die im Grab gefundene Trense. Das Pferdegrab dürfte am Rand des Gräberfeldes gewesen sein; westlich davon ist kein römisches Grab mehr zum Vorschein gekommen. Die Pferdebestattung konnte — laut A. Radnóti — entweder mit dem Ritus des am Ende des Gräberfeldes beigesetzten Lieblingstieres oder mit dem menschlichen Bestattungsritus in Zusammenhang gestanden haben. Aus diesem Grab sind zwei wesentliche Stücke des Pferdegeschirrs ans Tageslicht gekommen: der bronzene Kappzaum und die aus Eisen und Bronze kombinierte Trense. Die Trense war in der Kaisererzeit ein überall und im allgemeinen gebrauchtes Pferdezeug, das in etwas veränderter Form zur Bezeichnung des Reitpferdes angewendet wurde.

Im *Anhang* veröffentlichten wir Sigillaten, die vom Gesichtspunkt der Datierung eine Schlüssel-

stellung einnehmen. Von den 13 Sigillaten können die ältesten an die südgallischen Töpfereien der Domitianus-Traianus-Zeit geknüpft werden (Nr. 1—2); die Natalis-Ware ist von zahlreichen Punkten des Donaulimes bekannt Ausser den truppengeschichtlichen Angaben weist auch der Anfang des Sigillatenumsatzes darauf hin, dass es zur Besetzung von Gerulata wahrscheinlich im letzten Jahrzehnt des 1. Jhs gekommen ist. Die mittelgallischen Sigillaten (Nr. 3—6) sind die aus Pannonien wohlbekannten antoninischen Typen; sie können an die Töpfer Cinnamus, Paternus, Lactucissa bzw. Pugnus gebunden werden.

Die Sigillata Nr. 8 von Rheinzabern ist wegen ihren Darstellungen (Weggöttinnen) sowie sich aus der Chronologie ergebenden Möglichkeiten zu Schlussfolgerungen beachtenswert. Diese Ware von Cerialis V-Typ ist in den Brandschichten vorzufinden die mit den Ereignissen der Markomannenkriegen in Zusammenhang gebracht werden können. Da auch auf dem Stück von Gerulata Brandspuren zu beobachten sind, ist es nicht ausgeschlossen, dass auch dieses Schüsselfragment aus einer Brandschicht in eine Abfallgrube des Vorräumdes des Lagers geraten ist. Die markuszeitliche Sigillata gestattet uns also zu vermuten, dass Gerulata ebenso wie die Mehrheit der nahen oberpannonischen Lager (Quadrata, Arrabona, Vindobona) zum Opfer einer Zerstörung gefallen ist.

Die im Laufe der Ausgrabung gefundenen spätesten Sigillaten wurden in Westerndorf gefertigt. Die Verteilung der Sigillaten je nach Werkstätte wird — in der Projektion der einzelnen Objekte — durch eine Tabelle vorgeführt.

D. Gabler

